

ION POP

Accademia Romena
ion.v.pop@gmail.com

UN OMAGIU ROMÂNESC LUI JEAN STAROBINSKI

Rezumat: Articolul omagiază marea personalitate a criticului literar, a criticului de artă, a istoricului ideilor și a reputatului profesor care a fost Jean Starobinski, un ilustru reprezentant al "Școlii critice de la Geneva", recent plecat dintre noi. Sunt menționate aici mai multe idei ale sale despre "relația critică" - o complexă ecuație dintre text și interpretul său, care uzează de o foarte bogată și disponibilă metodologie critică deschizând actul lecturii spre un câmp larg al științelor umaniste contemporane, vizând realizarea unei "critici complete", dintr-o perspectivă hermeneutică. Așa-numita "Școală critică de la Geneva" pe care o reprezintă alături de Marcel Raymond, Georges Poulet, Jean-Pierre Richard și Jean Rousset, a fost larg apreciată în România. Jean Starobinski a fost tradus și a exersat importante influențe catalitice asupra operei unor critici și teoreticieni români ai literaturii.

Abstract: This article pays homage to the great personality of the literary critic, the art critic, the historian of ideas and the famous professor who was Jean Starobinski, an illustrious representative of the "Geneva school of criticism" who recently left us for a better world. There are mentioned his main ideas on the "critical relation" – a complex equation between the text and his interpret, which puts at work a very rich and accessible methodological toolbox and which opens the reading process to the large field of contemporary humanistic sciences, aiming at the realization of a "complete critique", of a hermeneutical kind. The so called "identification" or "thematic" critique, which he represented together with Marcel Raymond, Georges Poulet, Jean Pierre Richard and Jean Rousset, has been largely appreciated in Romania. Jean Starobinski has been translated in Romanian and has exerted important catalytic influences on the work of Romanian critics and literary theorists.

În 1995, lui Jean Starobinski i se acorda la Cluj-Napoca titlul de Doctor Honoris Causa al Universității "Babeș-Bolyai", în cadrul unei

frumoase ceremonii academice. Făcusem conducerii Universității această propunere având în vedere prezența extrem de fructuoasă a operei sale în spațiul reflecției critice românești și legăturile strânse pe care marele profesor genevez la avea cu câțiva dintre literații români contemporani. Celebra sa carte *Relația critică* fusese tradusă în 1975, un masiv volum de eseuri apăruse în 1985 sub titlul *Textul și interpretul*, iar în 1990 se publica cel intitulat *1789. Emblemele rațiunii*. Numele său fusese frecvent citat printre reprezentanții și aderenții de marcă ai Școlii critice de la Geneva, formată în jurul lui Marcel Raymond și Albert Béguin, alături de Georges Poulet, Jean Rousset, Jean-Pierre Richard și alții, și se vorbea deja despre ecourile fertile ale “criticii tematiste” și de “identificare” în scrisul câtorva cercetători români ai literaturii. Personal, în afara traducerilor din opera sa, am avut privilegiul unor revelatoare dialoguri cu Profesorul, între anii 1976-1990, iar cărțile și extrasele cu studii de-ale sale publicate în revistele de specialitate porneau spre Cluj imediat după apariție. Fiecare întâlnire cu omul și cu scrisul său a însemnat pentru mine un eveniment spiritual de mare intensitate: dincolo de luminosul schimb de reflecții și de idei din care am avut foarte multe de învățat, am fost mereu încântat să descopăr omul de particulară luminozitate, generos-disponibil, căruia reputația universală nu-i afecta cu nimic fundamentala, exemplara modestie.

Am fost, de aceea, fericit și deosebit de onorat să-i pot schița cu ocazia festivă amintită un mic portret în chip de “Laudatio”, urmând regulilor convenite tradițional pentru asemenea evenimente academice. Acum, când ne despărțim de Jean Starobinski, plecat dintre noi la o vârstă a patriarhilor, recitesc cu emoție acel text de “recomandare” elogioasă, în care am încercat să reamintesc câteva dintre liniile mari al impunătorului său traseu intelectual. Atunci, ca și acum, mi s-a părut și mi se pare admirabilă tripla ipostază în care s-a manifestat complexa lui personalitate creatoare: de critic literar și de artă, istoric al ideilor, profesor de elită al Universității geneveze, cu prezențe prestigioase și la alte mari instituții academice din lume, mai ales americane, toate sub semnul aspirației spre universal, numită în vremea noastră, cu un fel

de modestie prozaică, interdisciplinaritate. Literatura și filosofia, lingvistica, psihanaliza, medicina, muzica și artele plastice, adică evantaiul ca și complet al științelor umaniste, au nutrit o viață și o operă pe care le putem califica astăzi drept exemplare.

De la debutul cu ampla cercetare *Jean-Jacques Rousseau – la transparence et l'obstacle*, din 1956 și cel în Medicină, din 1960, cu *Histoire et traitement de la mélancolie*, știința și literatura au comunicat intim, promițând o osmoză productivă pentru un spirit îndemnat astfel să rămână într-o permanentă, lucidă disponibilitate față de lumea culturii. Metafora *ochiului viu*, sub care își va așeza două dintre cărțile cele mai reprezentative – *L'œil vivant* (1961) și *La relation critique* (1970), poate fi considerată și astăzi o emblemă pentru această stare de veghe fertilă. Sub semnul ei stă, de altfel, întreaga sa operă, fie că este vorba despre scrierile de critică literară propriu-zisă (la care s-au adăugat titluri noi precum *Montaigne en mouvement*, 1983, *Le remède dans le mal*, 1989, *La mélancolie au miroir*, 1989), despre cele în care interpretarea faptului literar se întâlnește cu filosofia, psihanaliza, istoria științei, istoria artei (ca în *Le portait de l'artiste en saltimbanque*, din 1970, *Les mots sous les mots: les anagrammes de Ferdinand de Saussure* – 1971, *Trois fureurs* – 1974, *Table d'orientation* – 1989) ori despre eseuri consacrate unor epoci ale artei europene (precum *l'Invention de la liberté* – 1964, ori amintitul volum dedicat "emblemelor" rațiunii, din 1973 și, mai recent, *Largesse* - 1994). Lista bibliografică e, însă, departe de a fi completă.

Toată lumea știe că Jean Starobinski a fost caracterizat în genere drept un critic "tematist", ca și confrății săi pomeniți mai sus, însă acest "tematism" n-a însemnat pentru el un cadru teoretic rigid și restrictiv, ci a fost mai degrabă o formulă de coagulare a unor perspective de lectură alimentate de multiple nivele ale cunoașterii. Zisele "teme" ale lui Jean Starobinski au în vedere, în fond, circumscrierea actului interpretativ însuși, ca lectură a lumii și lectură de sine: *transparență* și *obstacol* la Rousseau, simbolurile *privirii* în teatrul lui Corneille și Racine, pseudonimia lui Stendhal, "cuvintele de sub cuvinte", ambiguitatea ipostazelor clovnești ale artistului modern, "teatrul

lumii” și măștile sale la Montaigne, dialectica *lumină-întuneric* în epoca din jurul anului 1789, lumina rațională victorioasă asupra tenebrei orbirii (în *Trei furii*), “conduitele mascate și convențiile sociale” în *Remediul în rău*, melancolia ca reflecție și reflectare (vezi *Melancolia în oglindă*)... Cum se poate ușor deduce, “ochiul viu” caută mereu “ascunsul care fascinează”. Această privire pătrunzătoare este, evident, cea a unui *hermeneut* prin excelență, iar relația critică e aproximată mereu ca relație *dinamică*, formă de mobilizare a tuturor energiilor interpretative, vizând realizarea unei critici *complete*.

Încă din *Vălul Poppeei*, datând din 1957 și inclus în volumul *Ochiul viu*, criticul semnală însă două posibile excese: tentația unei intimități depline, a unei “complicități totale cu subiectivitatea creatoare” și – la polul opus – ispita extremei *distanțări*. În primul caz, identificarea fără rest ar provoca însă anihilarea vocii critice, căderea în “parafrază” sau “pastișă”; în celălalt, “privirea de deasupra” (*le regard surplombant*), i-ar îngădui criticului cuprinderea panoramică a “împrejurimilor” operei, ținând de mobilurile inconstiente, de “relațiile complexe care unesc un destin și o operă cu mediul lor istoric și social”, - dar atunci specificitatea operei, individualitatea sa, s-ar pierde inevitabil. Soluția propusă va fi deci una intermediară, neexcluzând nici intuiția identificatoare, nici distanțarea reflexivă, ci presupunând alternarea lor echilibrată: “Critica completă nu este, poate, nici cea care vizează totalitatea (cum face privirea de deasupra), nici cea care vizează intimitatea (cum face intuiția identificatoare); este o privire care știe să ceară rând pe rând suprainălțarea și intimitatea, știind dinainte că adevărul nu se află nici într-o tentativă nici în cealaltă, ci în mișcarea ce duce neobosit de la una la cealaltă”¹.

Această schiță a ceea ce va fi definit mai târziu ca “relație critică” trasează de fapt jaloanele mari ale viziunii lui Jean Starobinski asupra interpretării. Ea introduce acea noțiune de “reflecție liberă”, care-i marchează diferența față de “critica de identificare” a altui tematist

¹ J. Starobinski, *L'Œil vivant*, Gallimard, Paris, 1961, p. 27.

important, Georges Poulet, și deschide calea către evaluarea gradului de implicare a interpretului, iar pe de altă parte indică în *text* reperul major, atât ca punct de plecare al lecturii, cât și ca termen permanent de referință, cu funcție decisivă în verificarea *validității* discursului critic. “Traiectul critic”, ducând de la “acceptarea naivă la o înțelegere integratoare”, va fi condiționat, așadar, de o cât mai clară circumscriere a realității textuale, - demers filologic riguros, chemat să restituie sensul cuvintelor definit în contextul lor istoric și chemând confruntarea cu timpul prezent.

O astfel de situare față de text îl plasează pe Jean Starobinski în marea tradiție a criticii literare de factură hermeneutică, foarte atentă la exegeză, interogând *intențiile* textului, refăcându-i *contextul* original, punându-l față în față cu actualitatea lecturii, fără să ascundă însă *diferența* și *alteritatea* obiectului în raport cu interpretul său și construind, tocmai pe această bază, imaginea vie a ceea ce un Hans-Georg Gadamer numea “fuziune a orizonturilor”, iar Paul Ricœur “încrucișare a două temporalități” – a tradiției și a interpretării actuale – constituind “timpul sensului”. Față de acest text, stabilit ca “formă obiectivă”, criticul se apropie prin simpatie sau empatie, pe urma unor sugestii ce vin dinspre “divinația” lui Schleiermacher, “trăirea” sau “intropatia” dilteyană ori “simpatia pătrunzătoare” a lui Marcel Raymond – moment al “intuiției globale”, premisă a “identificării” urmată în mod necesar de studiul structurilor obiective ale textului, ca “bază formală” a “seducției inițiale”. La acest nivel al criticii imanente a operei, Jean Starobinski se arată a fi solidar cu demersurile “noii critici” franceze, ce vede în operă un sistem cu structură complexă, în care sunt de descoperit corespondențe dinamice între nivelele cele mai diverse ale expresiei, într-o interpretare ce capătă relief prin mișcarea de du-te-vino între parte-întreg și întreg-parte, definit în filosofia și critica germană, la Schleiermacher și Dilthey la Heidegger, Léon Spitzer și H.-G. Gadamer, drept *cerc hermeneutic*. Autorul *Relației critice* pune și aici un accent particular asupra lărgirii și aprofundării acestei circularități a analizei, vorbind despre existența unui “cerc de cercuri”, ca “succesiune de totalități provizorii” din ce în ce mai vaste, controlată însă mereu de necesara întoarcere la text.

Nu mai puțin însemnată pentru evidențierea mobilității privirii critice a lui Jean Starobinski mi se pare a fi atenția acordată legăturilor dintre opera ca "lume condusă de legitatea ei proprie" și cealaltă lume, mai mare, a societății și istoriei, a instituțiilor dar și a contextului literar. Fără să fie neglijată, perspectiva sociologică asupra textului, relativizează însă așa-numitul "structuralism genetic" (profesat de un Lucien Goldmann), atrăgând atenția și asupra a ceea ce, în operă, se *opune* societății sau literaturii momentului: textul nu e văzut ca o simplă oglindă inertă, ci și ca răspuns, agent formativ și destructurant, interogator al istoriei și proiectându-se totodată pe "fundalul limbajelor moștenite", al unei istorii a literaturii, participând la procesul complex al intertextualității. (Studiile consacrate lui Rousseau sau lui Montaigne arată cât de fructuoasă este o asemenea abordare). Unilateralitatea relației este evitată și la nivelul confruntării dintre *operă* și *autor*. Documentarismul biografic pozitivist este respins în numele cercetării realităților existențiale cu ecou în structurile de profunzime ale textului; aportul psihanalizei nu rămâne neexploatat, însă reticențele sunt și la acest punct numeroase: opera nu e doar răsfrângerea unor mobiliuri ascunse, împinse către vârsta primei copilării, cu tensiuni rezolvate simbolic în ficțiune, ci "trebuie considerată ea însăși un act originar, un punct de ruptură în care ființa, încetând să mai sufere acțiunea trecutului, caută să inventeze, împreună cu trecutul ei, un viitor fabulos, o configurație sustrasă timpului".²

Am amintit, în această sumară trecere în revistă, doar câteva dintre reperele de bază ale viziunii critice a lui Jean Starobinski, suficiente însă pentru a convinge în privința complexității demersului său de lectură, eliberat de orice prejudecată, deschis spre tot ceea ce, în spațiul științelor umaniste, poate fi profitabil pentru actul interpretării. Ceea ce se impune ca disciplină și rigoare conceptuală și analitică este completat și nuanțat de o mare *disponibilitate metodologică*. "Nicio metodă nu poate fi recuzată din principiu" - se afirmă în *Relația critică*³

² Id. *La relation critique*, ediția citată, p. 283.

³ *Op. cit.*, p. 156.

și tot acolo criticul se pronunță pentru "confruntarea globală a operei, sub toate aspectele ei, cu toate tehnicile parțiale disponibile"⁴. Contează, din punctul său de vedere, în primul rând "adecvarea la obiect" a metodei, gradul său de specificitate și capacitatea de cuprindere. Dacă cere o perfectă cunoaștere a tehnicilor de descifrare a textului, criticul rămâne totuși reticent față de excesul teoriei și rigiditatea "principiilor reglatoare". "Idealul criticii" va fi, ca atare, definit sub semnul conjugat al "rigorii metodologice (legată de anumite tehnici și procedeele lor verificabile)" și al "disponibilității reflexive (liberă de orice constrângere sistematică)"⁵.

Se conturează astfel și locul *interpretului* în raport cu *textul*. "Individ istoric", el este cel care *alege* obiectul în funcție de "beneficiul actual" pe care îl poate oferi, el este cel care decide și asupra *metodei* și *decupajului* celui mai productiv pentru descifrare, trasând cercul sau "cercul de cercuri" hermeneutice; el deține, apoi, acea "energie a interogației" ce provoacă textul la o cât mai completă dezvăluire a structurilor semnificative. Echilibrul dintre aspirația spre identificare și reflecția distantă depinde de propria sa disciplină spirituală, iar "asceza impersonală a cunoașterii obiective" se aliază la el cu suplețea, verva, "forța de inspirație" și puterea inventivă. "Interpretul – spune Jean Starobinski – pune ceva de la sine chiar și atunci când pretinde că nu procedează decât la o descifrare. De fapt, el este într-o mare măsură producătorul a ceea ce descoperă în text"⁶. Subliniem: *a ceea ce descoperă în text*. Căci pentru Jean Starobinski interpretul autentic nu are nimic comun cu "cititorul abuziv", care își permite să afirme orice despre text, transformându-l într-un simplu pretext pentru dezvoltarea propriilor sale fantasmе. "Validitatea" discursului critic nu poate fi, astfel, despărțită de *adevărul* ei, verificat prin confruntarea cu opera. "Completa metamorfoză" reprezentată de actul lecturii critice (întrucât

⁴ *Ibid*, p. 31.

⁵ *Ibididem*.

⁶ *Vezi, La littérature. Le texte et l'interprète*, în volumul *Faire de l'histoire, II, Nouvelles approches*, sous la direction de J. Le Goff et P. Nora, Gallimard, Paris 1975, p. 180.

“obiectul interpretat a crescut prin întreg aportul activității de interpretare”) poate fi în felul acesta asimilată ea însăși cu o *operă*, cu o *creație* ce poartă pecetea inconfundabilă a unei *personalități*.

Personalitatea lui Jean Starobinski aş aşeza-o, încă o dată, sub semnul mobilității privirii critice. Sunt rari, în vremea noastră, interpreții creației culturale care să fructifice cu un atât de mare profit ca el sugestiile conjugate ale mai multor metode parțiale, realizând un discurs de o profundă coerență, revelator pentru complexitatea mesajelor plurale transmise de orice operă autentică.

În spațiul cultural românesc, opera lui Jean Starobinski a avut și are ecouri numeroase și durabile. Începând cu anii '70 ai secolului trecut, numele său a intrat în circuitul reperelor majore ale criticii europene înregistrate în România, a început traducerea unor texte ale sale (titlurilor deja menționate li s-a mai adăugat în 1993 culegerea de eseuri *Melancolie, nostalgie, ironie*, apoi *Gesturile fundamentale ale criticii*, în 2012). Multe dintre scrierile lui au fost prezente și în limba română în revistele de cultură, unde au fost comentate elogios. Datorită în primul rând lui Jean Starobinski, “Școala critică de la Geneva” a devenit un punct de referință pentru critica și teoria literară românească, s-a putut vorbi despre o “critică de identificare” și de “tematismul” cultivate și asimilate creator de câțiva interpreți români ai fenomenului literar și istorici ai ideilor.

Acum, când ochii omului s-au închis pentru totdeauna, rămâne deschis pentru noi "ochiul viu" al marelui său spirit.